

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ ZALĂU

**ACTA
MVSEI POROLISSENSIS**

XLII

ISTORIE – ETNOGRAFIE

ZALĂU

2020

EDITOR ȘEF: Dr. Corina BEJINARIU

COLEGIUL DE REDACȚIE

Horea Pop – redactor-șef

Valer Simion Cosma – responsabil număr curent

Andrei Herța – secretar de redacție

Ábran Ágota – membru

Marin Pop – membru

COLEGIUL EDITORIAL

Dr. Gheorghe LAZAROVICI, Universitatea Eftimie Murgu, Caransebeș, România

Dr. Tiberius BADER, Hemmingen, Baden-Wurttemberg, Germania

Conf. univ. dr. Gelu FLOREA – Departament Istorie Antică și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca (România)

Cercet. șt. I dr. Coriolan H. OPREANU – Institutul de Arheologie și Istoria Artei (Academia Română), Cluj-Napoca, România

Cercet. șt. II dr. Ioan STANCIU – Institutul de Arheologie și Istoria Artei (Academia Română), Cluj-Napoca, România

Prof. univ. dr. Sorin MITU – Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca, România

Prof. univ. dr. Adrian IVAN – Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca, România

Drd. Dan Octavian PAUL, Muzeul Banatului, Timișoara, România

Dr. Cornel Ban, profesor asociat de Economie Politică Internațională, Copenhagen Business School, Danemarca

Dr. Daniela Gabor, profesoară de Economie și Macro-finanțe, University of the West of England, Bristol, UK

Lect. univ. Dr. Vlad Popovici, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, România

Lect. univ. Dr. Sorin Gog, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea Babeș-Bolyai, România

Prof. Dr. Manuela Boatcă, profesoară de Sociologie și directoare a Programului de Studii Globale, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Germania

Dr. Magda Matache, Harvard T.H. Chan School of Public Health, USA

Dr. Irina Marin, profesoară asistentă în Istorie Politică, Utrecht University, Olanda.

Conf. univ. Dr. Edit Szegedi, Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, România

Asist. univ. Dr. Ștefan Baghiu, Facultatea de Litere, Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu, România

Responsabilitatea pentru conținutul științific al articolelor, pentru formulări și calitatea rezumatelor în limbă străină revine în întregime autorilor.

Imagine copertă: Arhiva Clement Ștefan.

ACTA MVSEI POROLISSENSIS

Anuarul Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău

Orice corespondență referitoare la publicație va fi trimisă pe adresa: MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ ZALĂU, RO–450042 Zalău. Str. Unirii, nr. 9 Tel.: 004-0260–612223, fax: 004-0260–661706 e-mail: muzeul.zalau@gmail.com	Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE SI ARTA ZALAU, RO–450042 Zalău. Str. Unirii, nr. 9 Tel.: 004-0260–612223, fax: 004-0260–661706 e-mail: muzeul.zalau@gmail.com
---	---

© EDITURA POROLISSUM A MUZEULUI JUDEȚEAN

ISSN 1016–2801

Tipar: S.C. MEGA PRINT S.R.L. CLUJ-NAPOCA

CUPRINS – SUMMARY – RÉSUMÉ

IONUȚ MUSCA. <i>IN HONOREM</i>	7
MARIN POP	

PERIFERII LOCALE, PERIFERII IMPERIALE

TRANSYLVANIA ACROSS EMPIRES. MANUELA BOATCĂ AND ANCA PÂRVULESCU INTERVIEWED BY ÁGOTA ÁBRÁN.....	11
--	----

TRANSYLVANIA DINCOLO DE IMPERII. MANUELA BOATCĂ ȘI
ANCA PÂRVULESCU INTERVIEWATE DE ÁGOTA ÁBRÁN

ORGANIZING ECONOMIC GROWTH: ROMANIA AND TRANSYLVANIA ON THE EVE OF THE GREAT WAR.....	15
--	----

CORNEL BAN

ORGANIZAREA CREȘTERII ECONOMICE: ROMÂNIA ȘI
TRANSYLVANIA ÎN AJUNUL MARELUI RĂZBOI

GRUPURI DE PECENEGI PE VALEA MIJLOCIE A TÂRNAVEI MARI.....	31
ADRIAN NICOLAE ȘOVREA	

GROUPS OF PECHENEGS IN THE MIDDLE VALLEY OF TÂRNAVA MARE

„ET MULTA MALA FECERUNT INTER CHRISTIANOS ET INTRAVERUNT TRANSILVANIAM” CRUCIADA DIN ANUL 1514 ȘI ASPECTELE PRIVIND LUPTELE DE LA SOMEȘENI.....	43
---	----

ERICH NORIS SZAKÁCS

„ET MULTA MALA FECERUNT INTER CHRISTIANOS ET
INTRAVERUNT TRANSILVANIAM” THE 1514 CRUSADE AND
THE ASPECTS REGARDING THE SOMEȘENI BATTLES

EXTRAGERE, TRANSFORMARE ȘI COMODIFICARE A NATURII ÎN CONTEXT IMPERIAL ȘI POST-IMPERIAL. INCURSIUNI PRELIMINARE ÎN ISTORIA CĂII FERATE SALVA-VIȘEU..	53
--	----

ANDREI HERȚA, VALER-SIMION COSMA

EXTRACTION, TRANSFORMATION AND COMODIFICATION OF NATURE
IN AN IMPERIAL AND POST-IMPERIAL CONTEXT. PRELIMINARY
EXPLORATIONS IN THE HISTORY OF THE SALVA-VIȘEU RAILROAD

ORADEA, IMPORTANT NOD DE CALE FERATĂ PE RELAȚIA VEST-EST, LA CUMPĂNA SECOLELOR XIX-XX.....	67
---	----

LUCIA MANOLICĂ

ORADEA, AN IMPORTANT RAILWAY JUNCTION BETWEEN WESTERN AND
EASTERN EUROPE, AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES

ANY NEWS ABOUT THE WAR? ROMANIAN MAP CONSUMPTION DURING THE FIRST WORLD WAR.....73

SILVIU ANGHEL

VREO ȘTIRE DESPRE RĂZBOI? CONSUMUL DE HARTĂ ÎN ROMÂNIA ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

OCTAVIAN TĂSLĂUANU ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. CAMPANIA DIN GALIȚIA..... 83

PETRE DIN

OCTAVIAN TĂSLĂUANU AND THE FIRST WORLD WAR. THE MILITARY CAMPAIGN IN GALICIA

ASPECTE PRIVIND PRELUAREA TRIBUNALULUI SATU MARE ÎN ANUL 1919 95

SĂLCEANU MIHAELA

ASPECTS REGARDING THE TAKING OVER THE SATU MARE COURT IN 1919

ÎNCERCĂRI DE MODERNIZARE A RURALULUI SĂLĂJEAN ÎN ULTIMUL DECENIU AL PERIOADEI INTERBELICE 123

MARIN POP

ATTEMPTS TO MODERNIZE THE RURAL AREA IN SALAJ IN THE LAST DECADE OF THE WAR PERIOD

RACISM IN INTERWAR ROMANIAN PRESS. DISSEMINATORS AND INFLUENCES IN *SOCIETATEA DE MÂINE*: A CASE STUDY..... 151

FLAVIA CRAIOVEANU

RASISMUL ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ. PROPAGATORI ȘI INFLUENȚE ÎN *SOCIETATEA DE MÂINE*: STUDIU DE CAZ

FEMEI SUB JURĂMÂNTUL LUI HIPOCRATE. DOCTORIȚELE SĂLAJULUI INTERBELIC 173

MIHAELA SABOU

WOMEN UNDER THE OATH OF HYPOCRATES. THE DOCTORS OF THE INTERWAR SALAJ

PERIFERII SIMBOLICE: LOCALISM, DEZ-IDEOLOGIZARE ȘI DE-NAȚIONALIZARE ÎN CLUJUL ROMÂNESC CONTEMPORAN 179

SORIN MITU

SYMBOLIC PERIPHERIES: LOCALISM, DE-IDEOLOGIZATION AND DENATIONALIZATION IN CONTEMPORARY ROMANIAN CLUJ

ETNOGRAFIE, NUMISMATICĂ ȘI ISTORII LOCALE

TEZAUURUL MONETAR DE LA ȘIMLEU SILVANIEI, SECOLUL XVIII-XIX189

EMANOIL PRIPON

THE MONETARY HOARD OF ȘIMLEU SILVANIEI, 18TH-19TH CENTURY

LIMBA ROMÂNĂ VORBITĂ PE VALEA TÂRNAVEI MARI ÎN TRANSCRIEREA FONETICĂ REALIZATĂ DE MICHAEL CONRAD VON HEYDENDORFF CEL BĂTRÂN (1773)..... 207

ELA COSMA

ROMANIAN LANGUAGE SPOKEN ON THE TARNAVA MARE VALLEY IN THE PHONETIC TRANSCRIPT MADE BY MICHAEL CONRAD VON HEYDENDORFF THE YOUNGER (1773)

ASPECTE DEMOGRAFICE DIN ȚARA OAȘULUI LA FINALUL SECOLULUI AL XVIII-LEA	221
PAULA VIRAG	
DEMOGRAFIC ASPECT OF THE OAS REGION AT THE END OF THE 18 TH CENTURY	
VALORI DE PATRIMONIU TEHNIC LA ORADEA – FRAGMENTE DIN ISTORIA CELOR DOUĂ OROLOGII UNICE ALE BISERICII REFORMATE „ORAȘUL NOU”	231
HOCHHAUSER RONALD	
VALUES OF TECHNICAL HERITAGE IN ORADEA – CHAPTERS FROM THE HISTORY OF THE TWO UNIQUE CLOCKS OF THE REFORMED CHURCH „ORAȘUL NOU”	
NUMĂRUL ȘI MĂRIMEA DEMOGRAFICĂ A LOCALITĂȚILOR DIN PLASA CEHU SILVANIEI (1850–1941)	237
AUGUSTIN-LEONTIN GAVRA	
NUMBER AND DEMOGRAPHIC SIZE OF THE CEHU SILVANIEI REGIONS’ LOCALITIES 1850–1941	
PROTOPOPIATULUI ORTODOX UNGURAȘ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA. STRUCTURI PAROHIALE, CREDINCIOȘI, PROTOPOPI ȘI PREOȚI	245
COSMIN-CĂTĂLIN LAZAR	
THE UNGURAȘ ORTHODOX ARCHDIOCESE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY. PARISH STRUCTURES, BELIEVERS, DEANS AND PRIESTS	
NOUL URBAN E VECHIUL RURAL. CAZUL ARHITECTURII ȚĂRĂNEȘTI „MODERNE”	257
CAMELIA BURGHELE	
THE NEW URBAN IS THE OLD RURAL. THE CASE OF “MODERN” PEASANT ARCHITECTURE	
COMUNITĂȚILE RURALE DE PE VALEA ALMAȘULUI – IDENTITĂȚI ETNICE.....	271
OLIMPIA MUREȘAN	
THE RURAL COMMUNITIES FROM VALEA ALMAȘULUI – ETHNIC IDENTITIES	

VARIA

RELAȚII CULTURALE DE BUNĂ VECINĂTATE LA FRONTIERA DE NORD-VEST A ROMÂNIEI CU CEHOSLOVACIA. TURNEUL CULTURAL AL CORULUI SMETANA DIN UJGOROD ÎN ROMÂNIA (APRILIE-MAI 1938).....	285
CLAUDIU PORUMBĂCEAN	
GOOD NEIGHBORLY CULTURAL RELATIONS AT THE NORTHWEST BORDER OF ROMANIA WITH CZECHOSLOVAKIA. THE CULTURAL TOUR OF SMETANA CHOIR FROM UJGOROD IN ROMANIA (APRIL-MAY 1938)	
THE HISTORY ALIENATION IN ROMANIA IN '60-'80 OF THE 20 TH CENTURY.....	293
GABRIEL MOISA, LIVIA BUCUR	
ALIENAREA ISTORIEI ÎN ROMÂNIA ANILOR 60-80 AI SECOLULUI XX	

RECENZII

- PETRE DIN, PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. *VIAȚĂ COTIDIANĂ ȘI MENTALITĂȚI COLECTIVE*, EDITURA NAPOCA STAR, CLUJ-NAPOCA, 2019.....301
FAZAKAS LASZLO
- JASON HICKEL, DIVIZIUNEA. *SCURT GHID DESPRE INEGALITATEA GLOBALĂ ȘI SOLUȚIILE SALE*, EDITURA IDEA DESIGN & PRINT, CLUJ, 2019, 287 P. 305
VALER-SIMION COSMA

LIMBA ROMÂNĂ VORBITĂ PE VALEA TÂRNAVEI MARI ÎN TRANSCRIEREA FONETICĂ REALIZATĂ DE MICHAEL CONRAD VON HEYDENDORFF CEL BĂTRÂN (1773)

ELA COSMA*

ROMANIAN LANGUAGE SPOKEN ON THE TARNAVA MARE
VALLEY IN THE PHONETIC TRANSCRIPT MADE BY MICHAEL
CONRAD VON HEYDENDORFF THE ELDER (1773)

ABSTRACT: *The article presents monuments of Romanian language spoken in the 18th century on the Târnavă Mare Valley, in Central Transylvania, in the Saxon-Hungarian phonetic transcription rendered by Michael Conrad von Heydendorff the Elder. The Saxon autobiographer from Mediaș was an imperial commissary guiding Austrian emperor Joseph II during his first visit in Transylvania, also describing the imperial visit of 1–2 June 1773 in his comprising autobiography. Not only Heydendorff was a fluent speaker of Romanian, but this eminent emperor himself showed a special interest and even mastered in a certain degree the language spoken by the Transylvanian Romanians, as illustrated by numerous fragments offered in our article.*

KEYWORDS: *monuments of Romanian language (18th century), Târnavă Mare Valley, Central Transylvania, Michael Conrad von Heydendorff the Elder, Austrian emperor Joseph II*

REZUMAT: *Articolul prezintă monumente ale limbii române vorbite în secolul al XVIII-lea pe Valea Târnavă Mare, în Transilvania Centrală, în transcrierea fonetică saxon-ungară redată de Michael Conrad von Heydendorff cel Bătrân. Autobiograful sășesc din Mediaș a fost un comisar imperial care l-a ghidat pe împăratul austriac Iosif al II-lea în prima sa vizită în Transilvania, descriind și vizita imperială din 1–2 iunie 1773 în autobiografia sa cuprinzătoare. Nu numai Heydendorff vorbea fluent limba română, dar însuși acest eminent împărat a manifestat un interes deosebit și chiar a stăpânit într-un anumit grad limba vorbită de românii transilvăneni, după cum ilustrează numeroasele fragmente oferite în articolul nostru.*

CUVINTE CHEIE: *monumente ale limbii române (sec. XVIII), Valea Târnavă Mare, Transilvania Centrală, Michael Conrad von Heydendorff cel Bătrân, împăratul austriac Iosif al II-lea*

În mod paradoxal, interesul împăratului Iosif al II-lea față de români a determinat “descoperirea” lor de către națiunile conlocuitoare în Ardeal. Călătoria de cunoaștere întreprinsă de Iosif al II-lea în Transilvania la 1773 avea la bază, cum am menționat altă dată¹, o documentare anterioară asupra obiectivelor și țintelor de atins. Românii au constituit, într-adevăr, punctul central de interes pentru monarh, care, însă, venea de acasă gata pregătit, având inclusiv anumite cunoștințe de bază într-ale limbii române.

De unde și cum a învățat coregentul românește? Ce i-a atras atenția atât de insistent asupra românilor, încât să-l facă să încerce a le învăța limba? Conform uzanțelor epocii sale, monarhul a stăpânit mai

* Institutul de Istorie “George Barițiu”, Cluj-Napoca; email: ela_cosma@yahoo.com

¹ Studiul de față redă, cu adăugiri și completări explicative, un fragment din volumul Cosma 2015, pp. 152–170.

multe limbi: germana, franceza, latina. Iosif a vizitat, ce-i drept, multe provincii ale împărăției sale, ceea ce nu înseamnă însă că a învățat și limbile vorbite acolo. Și totuși, el s-a străduit și a reușit să deprindă, fie și rudimentar, o limbă inutilă, care nu îi aducea niciun folos concret ori imediat, limba unui popor pe care nu-l prețuise niciun antecesor și niciun contemporan al său de oarecare rang!

Printr-un îndemn simplu în limba lui: “*Szkula! Szkula!*” [Scoală! Scoală!], poporul român a fost înălțat de Iosif al II-lea, devenind egalul său. Și, de parcă această *captatio benevolentiae* nu ar fi fost suficientă, ca supremă declarație de dragoste față de acest popor necăjit, împăratul a binevoit a rosti cuvintele magice: “*oj kauta!*” [“oi căuta!”, voi cerceta].

Tabloul trebuie să fi fost, într-adevăr, impresionant. Marea tălăzuitoare a norodului, așteptându-și monarhul prima oară în istoria transilvană; venerația profundă, aproape religioasă a mulțimii nesfârșite care îngenunchea și se închina, astfel, împăratului; speranțele și nădejtile transpuse în sutele de memorii fluturate în aer; atenția nemaiauzită a lui Iosif, cel care asculta pe fiecare în limba lui, dar mai cu seamă pe românii pe care nu-i ascultase nimeni niciodată, în nicio limbă...

*

Un moment unic în istoria sinuoasă a Târnavei Mari, ca și a localităților care îi împodobesc cursul în aval, cu puțin înainte de confluența ei cu Târnavă Mică, se leagă de vizita aici, în 1–2 iunie 1773, a lui Iosif al II-lea, primul și singurul împărat habsburgic care a vizitat Dumbrăveniul, Hoghilagul, Șaroșul, Biertanul și Brateiul. S-a adăugat vizita în Mediaș, pe acesta din urmă revăzându-l în 11 iulie același an. În 1773, duminica Rusaliilor a căzut în data de 30 mai. Marți, după Rusalii, pe 1 iunie 1773, Iosif al II-lea a părăsit Rupea și a ajuns, prin Sighișoara și Hoghilag, la Dumbrăveni, unde a poposit și a înnoptat, pentru a se îndrepta miercuri, 2 iunie, spre Mediaș.²

Memorialistul sas din Mediaș, Michael Conrad von Heydendorff cel Bătrân – care în calitate de comisar însoțitor a fost “ghidul” împăratului, în vizita acestuia de la Sighișoara la Mediaș în zilele de 1–2 iunie 1773 – contura cu măiestrie scenariul hiperbolic, repetitiv până la redundanță de-a lungul întregului drum împărătesc:

“Toate acestea s-au petrecut pe drumul de la podul din *Ebesfalva* [Dumbrăveni] pe hotarul Șaroșului. De acolo se ajunge pe pajiștea din lunca internă a Șaroșului. În acest loc, ici-colo de-a lungul drumului, îngenuncheau *suplicanți* de toate vârstele, genurile și *națiunile* Transilvaniei, ținându-și *memoriile* în aer. Împăratul s-a oprit lângă fiecare, i-a cerut fiecăruia să se ridice, sasului în germană cu cuvintele: «*Steht auf!*» [Ridicați-vă!], valahului în valahă cu cuvântul: «*Szkula! Szkula!*» [Scoală! Scoală!], a preluat personal *memoriul* fiecăruia *suplicant*, și l-a întrebat scurt pe fiecare dintre ei ce plângere are. Și, după ce primea răspunsul, *Maiestatea* sa spuneau fie în germană, fie în valahă, în funcție de *națiunea suplicantului*: «*ich werde untersuchen*» [voi cerceta], sau: «*oj kauta*» [oi căuta], apoi puneă bine *memorial* într-un *magazin* [loc de depozitare] aflat în interiorul ușii trăsuri. Toate acestea *Maiestatea* sa le-a făcut în cazul tuturor *suplicantilor*, al căror număr a depășit 100 de la *Ebesfalva* [Dumbrăveni] până la *Mediaș*, de aceea nu vreau să mai repet acest lucru la fiecare în parte. Dacă plângerea *suplicantului* era de însemnătate, atunci *Maiestatea* sa se lansa în discuții cu *suplicantul*, chestionându-l exact despre toate împrejurările cererii sale, așa cum voi începe să arăt pe cât posibil de-acum înainte.”

(Dieses alles geschah auf dem *Ebesfalver* Brückenweg auf *Scharoser* Hattert. Von dort kommt man auf die *Scharoser* Inwendig Au Wiese. Da knieten an verschiedenen Orten hier und da *Supplicanten* von allerhand Alter, Geschlecht und *Nationen* Siebenbürgens am Wege, ihre *Memorialien* emporhaltend. Bei jedem hielt der Kaiser stille, hieß einen jeden aufstehen, den Sachsen deutsch mit den Worten: “*Steht auf!*”, den Wallachen wallachisch mit dem Wort: “*Szkula! Szkula!*” [Scoală! Scoală!], nahm eines jeden *Supplicanten Memorial* selbst eigenhändig an, fragte jeden *Supplicanten* kurz: was er klage? Und nach empfangener

² Paragraf preluat din Cosma 2015, p. 171.

Antwort sagten Ihro *Majestaet* entweder deutsch oder wallachisch nach Beschaffenheit der *Nation* des *Supplicanten* entweder: “ich werde untersuchen“, oder: “*oj kauta*“ [oi căuta] und versorgten damit das *Memorial* in einem an der Thüre des Wagens inwendig befindlichen *Magazin*. Das jetzt Gesagte thaten Ihro *Majestätet* überhaupt mit allen *Supplicanten*, dergleichen über 100 von *Ebesfalva* bis *Mediasch* waren, daher will ich es auch nicht bei jedem besonders mehr wiederholen. War aber die Klage des *Supplicanten* von Erheblichkeit, so ließen sich Ihro *Majestät* mit den *Supplicanten* in Reden ein und fragten ihn um alle Umstände seines Anliegens genau aus, wie ich solches mit nach und nach so viel möglich, hier ansetzen werde.)³

Darurile suveranului, însă, nu s-au oprit aici...

Din memoriile lui Michael Conrad von Heydendorff cel Bătrân vom extrage, de aceea, cu precădere episoadele care atestă efortul împăratului de a se exprima în limba română, ca și dorința lui de a o învăța cât mai bine. Aceste episoade indică implicarea afectivă și premeditată a lui Iosif al II-lea în favoarea românilor, fiindcă realitatea vie nu a făcut altceva decât să-i confirme ideile preexistente.

Să nu oitem un detaliu. Când vine vorba despre români și limba română – pe care, dealtfel, o cunoștea și vorbea el însuși, Michael Conrad von Heydendorff a folosit constant termenii de *valahi* (“Wallachen”) și *valahă* (“wallachisch”), pe care i-am păstrat ca atare în traducerea românească a pasajelor din memoriile sale.

*

La locul de întâlnire dintre hotarul din Ațel și cel din Biertan, s-au adunat toți românii din Ațel, pentru a-i înmâna împăratului memoriul lor. Primind memoriul acestora, suveranul i-a întrebat “în valahă, atâta cât știa *Maiestatea sa*” (Ihro *Majestaet* fragte sie selbst Wallachisch, so gut seine *Majestaet* konnten) – după cum specifică Heydendorff – pentru cine muncesc. Oare pentru domnii de pământ? Românii au răspuns că lucrează pentru scaunul Mediaș, la porunca domnilor, dar lucrează și pentru sat, la fel ca și sașii din localitate. Împăratul le-a promis că va cerceta plângerea lor, și a purces mai departe.

Apoi, ca un adevărat despot luminat, încrezător în virtuțile educației și cultivării, l-a întrebat pe însoțitorul său:

“Împăratul (stând în picioare în trăsură): Sunt gospodari buni între valahi?

Eu: *Maiestatea* voastră! Există gospodari buni în rândul lor, numai că cei mai mulți sunt răi și leneși. *Națiunea* în sine e foarte îndemânică de la natură, dar trebuie șlefuită.

Împăratul: Cum ar putea fi *cultivată*?

Eu: *Maiestatea* voastră, dacă tineretul ei ar învăța la școală bunele deprinderi și bazele curate ale *religiei* creștine, atunci *națiunea* s-ar șlefui de *ruditatea* [grosolănia] ei.”

(Der Kaiser, im Wagen stehend: Gibts denn unter den Wallachen gute Wirthen?

Ich: Ihro *Majestaet*! Es gibt gute Wirthen unter ihnen, allein die mehrsten sind doch schlecht und faul. Die *Nation* an sich selbst hat Geschicklichkeit von Natur genug, allein sie braucht Ausarbeitung.

Der Kaiser: Wie könnte man sie *cultiviren*?

Ich: Ihro *Majestaet*, wenn man ihre Jugend in den Schulen gute Sitten und die reinen Gründe der christlichen *Religion* sollte erlernen lassen, so würde sich die *Nation* aus ihrer *Ruditaet* herausarbeiten.)⁴

*

La intrarea în Bratei, un țaran român pe nume Chințe Mișu i-a cerut ajutorul împăratului. Unul din

³ Theil 1881, p. 450.

⁴ Theil 1881, p. 463.

fiii săi fusese înrolat forțat în armată, iar părintele său avea nevoie de acesta în gospodărie. Iosif al II-lea s-a arătat surprins “de o asemenea recrutare”, dar a fost asigurat “că s-a întâmplat rar, și numai în cazuri excepționale, atunci când nu s-a reușit înrolarea numărului stabilit de recruți”.⁵ Fiind întrebat de împărat câți băieți avea, Chințe a căutat să ocolească răspunsul, pentru a-l înduioșa pe împărat. A urmat un dialog, suficient de lung, între monarh și țăranul nostru, în limba română. Apoi, la solicitarea împăratului, notarul Heydendorff – ca translator al împăratului – a continuat dialogul cu țăranul, tot în românește. În final, Iosif l-a sfătuit pe tatăl neliniștit să își lase fiul mai bine în armată, fiindcă aici acela avea șansa de a ascensiona și de a deveni “domn mare”, adică ofițer.

Lectura (cu voce tare a) dialogului cu Chințe Mișu – dialog pe care îl redăm imediat mai jos – ne va releva sonoritățile frumoase și moliciunea graiului românesc de pe Târnave, cu unele regionalisme și un caracter specific. Am putea spune că scena descrisă de Heydendorff constituie un monument de limbă română a veacului al XVIII-lea, redat de memorialist într-o grafie proprie.

Să observăm cum Michael Conrad von Heydendorff, vorbitor al limbii române și al limbii maghiare, a transcris fonetic limbajul folosit de vorbitori.

Orientându-se după regulile gramaticale ale limbii germane, el a notat toate substantivele cu majuscule.

Întrucât limba română nu impusese încă reguli ortografice, neavând nici semne diacritice, Heydendorff s-a inspirat și din regulile limbii maghiare scrise, folosind următoarele valori: “sz” = s (*szpunye* = spune); “ts” = ci (*fitsor* = fecior); “tz” = ț (*parintzi* = părinți); “a”, “o” sau “e” = ă (*Mariata* = *Măria ta*, *daue* = două); “e”, “i” = î, â (*entriabe* = întrebă, *kitz* = câți); “s” = ș sau j (*stiu* = știu, *asuta* = ajută); “k” = c.

La un moment dat, Heydendorff a introdus un grafem propriu, “ô”, pentru a reda sunetul “ă” (*Dumne Zôu* = Dumnezău, Dumnezeu).

De asemenea, a redat fonetic consoanele palatale folosite în mod curent (și astăzi) în graiul românilor de pe Târnave, astfel: *kopji* (copii), *tinje* (tine), *pecatelje* (păcatele), *domnulje* (domnule).

Tot din limba maghiară el a preluat introducerea unor propoziții secundare prin conjuncția “că”.

Iată fragmentul și dialogul cu pricina:

“Imediat după aceea, un valah simplu și sărman, pe nume *Kintze Mise* [Chințe Mișu], a căzut în genunchi, în drum, întinzându-i *Maiestății* sale un *memoriu* pentru eliberarea din cătănie a fiului său. Eu iar m-am ținut deoparte, în spatele trăsurii, fără ca valahul să mă poată vedea. Însăși *Maiestatea* sa l-a întrebat pe *suplicant*, într-o valahă stricată, care e cererea pe care o are de *declarat*.

Împăratul l-a întrebat pe valah: *La tse Regiment Fitorsu?* [La ce regiment /este/ feciorul?]

Valahul: *Entre alui Matskási, Domnu Mariata!* [Întru al lui Matskási, doamne Măria-Ta!]

Împăratul: *Regiment! Regiment!*

La care valahul nu a putut răspunde. Observând acum că *Supplication* [suplica, plângerea] se referă la o chestiune cu totul *indifferente* [indiferentă] mie, am ieșit de după trăsură și am călărit în urma valahului, așa încât acesta se afla între mine și împărat, zicând

Eu (către valah): *Nu spune Compagnia moi, dare Regimentu, en care szluzeste Fitorsu tôu!* [Nu spune compania, măi, dar /spune/ regimentul, în care slujește feciorul tău!]

Valahul (întorcându-se cu fața către mine și cu spatele către împărat, cu mâinile ridicate și împreunate): *Je! Ke bingje emparje, ke jest si Mariata atsi! Szpunye Mariata, la Mariasza Imperatu lukru môu. Ke Mariata sti binje. Ke me entriabe Mariasza, en tse Regiment sluzeste Fitorsu, si jo nustiu al mintrelje fore Matskási.* [Ie⁶! Că bine îmi pare, că ești și măria-ta aci! Spune măria-ta la Măria Sa împăratul lucrul meu. Că măria-ta știi bine. Că mă întrebă Măria Sa în ce regiment slujește feciorul, și eu nu știu almintreli fără⁷ Matskási.]

⁵ Ittu 2010, p. 194.

⁶ *Iè* = da (confirmativ, afirmativ). Pe Valea Târnavelor se spune și astăzi “iè” în loc de “da”.

⁷ *Fără* = decât, în afară de.

Eu: *Maiestatea* voastră! Fiul lui slujește la [regimentul] Gyulai; pe căpitanul lui îl cheamă Matskási.

Împăratul: Ce vrea omul?

Eu: *Maiestatea* voastră! El are un fiu care a fost luat *recrut* cu forța.

Împăratul: Cu forța?

Eu: Da, *Maiestatea* voastră! Așa a fost porunca.

Împăratul (câzând pe gânduri): Da, asta a fost cu ani în urmă.

Eu: S-a poruncit că, dacă într-o casă există un fiu disponibil din mai mulți fii, acela să fie ridicat ca *recrut*. Așa i s-a întâmplat omului acesta și așa a trebuit să-și dea feciorul. Îi cade însă foarte greu, și a încercat orice ca să-l elibereze. În chestiunea aceasta a înaintat *memorii* la *Gubernio* [guberniul transilvan], ca și la Consiliul aulic de război ("Hofkriegsrath"), au fost întreprinse anchete *per Commissiones mixtas* [de către comisii mixte /militar-civile/], dar nimeni nu l-a putut ajuta. El are mai mulți fii. Cel mai mare e însurat și a ieșit din pâinea [tată]lui [a plecat de acasă]; pe acela nu-l pune la socoteală. Al doilea a crescut flăcău mare; nici pe acela nu-l socotește, fiindcă se va însura curând. Al treilea este soldatul. Al patrulea studiază și va deveni *Poppa* [popă], deci nici pe acela nu-l socotește. Al cincilea e încă mic, nici pe el nu-l pune la socoteală, pentru că nu-l poate ajuta.

Împăratul: Întrebați-l, câți copii are cu el?

Eu: *Moi Kintze! Ke te entriabe Naltzata Imperatu, kitz kopji ai ku tinje?* [Măi, Chințe! Că te întreabă Înălțatul Împărat, câți copii ai cu tine?]

Valahul: *Ke nam Domnulje fore el fitsor marje, si daue Fetisoarje, si Fitsorasu el mititel, dare num' pot asuta nimike! Sze ve gjerte Dumne Zou Peccatjelje, si a Parintzilor.* [Că n-am, domnule, fără ăl fecior mare, și două fetișoare /fetițe/, și feciorașul ăl mititel, dar /ei/ nu-mi pot ajuta nimica! Să vă ierte Dumnezău păcatele, și a/le/ părinților.]

Împăratul: Întrebați-l, câți fii are?

Eu: *Kitz Fitsori ai?* [Câți feciori ai?]

Valahul (se bălbăie, și nu poate rosti niciun cuvânt): *Dare sti Mariata, numai el Kopjilas.* [Doară știi, măria-ta, numai ăl /acel/ copilaș.]

Eu: *Tse le togodest, kresz k'esz scintz totz!* [/De/ Ce le *togodești* /?/, tăgăduiești?/; crezi că-s cinci toți.]

Valahul: *Dare Dumne Zou nyi a dat. Tot as povti Domnulje Fitsoru ela akaze karje en Katanje.* [Doară Dumnezău mi/-i/-a dat. Tot aș pofti, domnule, feciorul ăla acasă, care-i în cătănie.]

Eu: Nu-și găsește vorbele, *Maiestatea* voastră! Este însă foarte sigur că acasă el poate să se lipsească de fiul lui, soldatul. Numai că îi vine greu, îi e dor de el.

Împăratul: Spuneți-i să-l lase pe fecior soldat. Dacă se poartă bine, poate să se facă *Officier* [ofițer], domn mare, poate să se facă domn.

Eu: *Ke zitse Naltzata Imperatu, sze lasz Fitsorul tâu en Katanje, dake sze porta binje, sze fatse Officier, sze fatse Domn marje, sze fatse Domn.* [Că zice Înălțatul Împărat, să lași feciorul tău în cătane, dacă se poartă bine, se face ofițer, se face domn mare, se face domn.]

Valahul: *Dare binje ar chie, mulczenesk Mariaszalje Imperatului, Dumne Zou szel czie. Dare tott me rog! Me rog! Szem laszje fitsoru a kasze.* [Doară bine ar fi, mulțămesc Măriei Sale Împăratului, Dumnezău să-l ție. Dară tot mă rog! Mă rog, să-mi lase feciorul acasă.]

Împăratul (zâmbind): Ce zice?

Eu: Spune, *Maiestatea* voastră, că ar fi bine, dar și mai bine ar fi să-și aibă feciorul acasă.

Împăratul: Întrebați-l, dacă poate pune alt om în locul lui?

Eu: *Potz da alte Katanje en locu Fitsorului?* [Poți da altă cătană în locul feciorului?]

Valahul: *De a he nusz harnik Domnulje Mariata!* [De aceea nu-s harnic, domnule măria-ta!]

Eu: De aceasta nu e în stare.

Împăratul: Nici nu ar putea plăti [înlocuitorul] cu bani?

Ich: *Dare ku banyi pute vi fatse lukru?* [Dară cu bani putea-vei face lucrul?]

Valahul: *A he tot tot matiuke as fatse.* [Aceea tot-tot *matiuke* /?*/ aș face.]

⁸ Oare nu e o greșeală de transcriere a editorului? Posibil *matinke* sau *matimke*, adică "mă tem că", o locuțiune verbală frecventă în Țara Târnavelor, care ar corespunde sensului frazei: "mi se pare că", "cred că".

Eu: Aceasta ar putea-o face, poate.

Atunci valahul începu să plângă, și să se tânguiască, rugându-se din nou pentru liberarea fiului său. Așa că am spus

Eu: *Maiestatea voastră!* Fiul acesta era preferatul părinților săi, și mai ales al mamei, care plânge întruna după fecior.

Împăratul nu a mai răspuns nimic la acestea, însă i-a dăruit mai mulți ducați. Apoi a zis: «*Ke oj kauta!*» [Că oi căuta!], și a purces mai departe.”

(Gleich davon kniete ein Pretheyer armer einfältiger Wallach, *Kintze Mise* genannt, am Wege, Ihro *Majestaet* ein *Memorial* um die Loslassung seines Sohnes vom Soldatenstand einreichend. Ich hielt mich abermals hinter dem Wagen, ohne daß mich der Wallach sah. Ihro *Majestaet* fragten den *Supplicanten* selber gebrochen Wallachisch um sein Anliegen, welches derselbe denn *declarirte*.

Der Kaiser fragte den Wallachen: *La tse Regiment Fitsoru?*

Der Wallach: *Entre alui Matskási, Domnu Mariata!*

Der Kaiser: *Regiment! Regiment!*

Worauf denn der Wallach nicht Ausweg geben konnte. Weil ich nun vernahm, daß die *Supplication* eine für mich ganz *indifferente* Sache betreffe, so kam ich hinter dem Wagen hervor und ritt hinter den Wallachen, so daß der Wallach zwischen mir und dem Kaiser stand und sagte

Ich (zum Wallachen): *Nu spune Compagnia moi, dare Regimentu, en care szluzeste Fitsoru tâu!*

Der Wallach (sich zu mir und dem Kaiser den Rücken kehrend, mit aufgehobenen und gefalteten Händen): *Je! Ke bingje emparje, ke jest si Mariata atsi! Szpunye Mariata, la Mariasza Imperatu lukru môu. Ke Mariata sti binje. Ke me entriabe Mariasza, en tse Regiment szluzeste Fitsoru, si jo nustiu al mintrelje fore Matskási.*

Ich: Ihro *Majestaet!* Sein Sohn dient unter Gyulai, sein Hauptmann heißt Matskási.

Der Kaiser: Was will der Mann?

Ich: Ihro *Majestaet!* Er hat einen Sohn, der ist mit Gewalt zum *Recrouten* genommen worden.

Der Kaiser: Mit Gewalt?

Ich: Ja, Eure *Majestaet!* Es war der Befehl.

Der Kaiser (sich besinnend): Ja, das war vor Jahren.

Ich: Es war der Befehl, daß wo irgend in einem Haus ein entbehrlicher und mehr als ein Sohn sei, den sollte man zum *Recrouten* ausheben. Hier bei diesem Mann war das und so hat er einen Sohn hergeben müssen. Es fällt ihm aber sehr empfindlich, und er hat alles versucht, ihn wieder los zu haben. Er hat bei dem *Gubernio*, auch dem Hofkriegsrath deswegen *Memorialien* eingegeben, es sind auch Untersuchungen *per Commissiones mixtas* angestellt worden, allein man hat ihm nicht helfen können. Er hat etliche Söhne. Der älteste ist verheirathet und nicht mehr in seinem Brote; den zählt er nicht mit. Der zweite ist ein großer ausgewachsener Kerl, den zählt er auch nicht mit, weil er bald heirathen wird. Der dritte ist der Soldat. Der Vierte studirt und soll *Poppa* werden, den zählt er auch nicht mit. Der Fünfte ist noch klein, den zählt er auch nicht mit, weil er ihm nichts helfen kann.

Der Kaiser: Fragen Sie ihn, wie viele Kinder er bei sich hat?

Ich: *Moi Kintze! Ke te entriabe Naltzata Imperatu, kitz kopji ai ku tinje?*

Der Wallach: *Ke nam Domnulje fore el fitsor marje, si daue Fetisoarje, si Fitsorasu el mititel, dare num' pot asuta nimike! Sze ve gjerte Dumne Zôu Peccatjelje, si a Parintzilor.*

Der Kaiser: Fragen Sie ihn, wie viel Söhne er hat?

Ich: *Kitz Fitsori ai?*

Der Wallach (stottert, und mit der Sprache nicht heraus wollend): *Dare sti Mariata, numai el Koppilas.*

Ich: *Tse le togodest, kresz k'esz scintz totz!*

Der Wallach: *Dare Dumne Zou nyi a dat. Tot as povti Domnulje Fitsoru ela akaze karje en Katanje.*

Ich: Er will mit der Sprache nicht recht heraus, Euer *Majestaet!* Es ist aber ganz sicher, daß er seinen Sohn, den Soldaten, zu Hause entbehren kann. Allein es fällt ihm schwer, ihn zu missen.

Der Kaiser: Sagen Sie ihm er soll seinen Sohn Soldat lassen, wenn er sich gut aufführt, so kann er noch *Officier*, er kann noch ein großer Herr, er kann noch ein Herr werden.

Ich: *Ke zitse Naltzata Imperatu, sze lasz Fitsorul tôu en Katanje, dake sze porta binje, sze fatse Officier, sze fatse Domn marje, sze fatse Domn.*

Der Wallach: *Dare binje ar chie, mulczenesk Mariaszalje Imperatului, Dumne Zou szel czie. Dare tott me rog! Me rog! Szem laszje fitsoru a kasze.*

Der Kaiser (lächelnd): Was sagt er?

Ich: Er sagt, Eure *Majestaet*, das wäre alles gut, aber er wollte doch seinen Sohn lieber zu Hause haben.

Der Kaiser: Fragen Sie ihn, ob er einen andern Mann stellen kann?

Ich: *Potz da alte Katanje en locu Fitsorului?*

Der Wallach: *De a he nusz harnik Domnulje Mariata!*

Ich: Das wäre er nicht im Stande zu thun.

Der Kaiser: Ob er ihn mit Geld bezahlen könne?

Ich: *Dare ku banyi pute vi fatse lukru?*

Der Wallach: *A he tot tot matiuke as fatse.*

Ich: Das würde er doch vielleicht thun können.

Da fing der Wallach an zu weinen, abermals kläglich um die Entlassung seines Sohnes bittend. Darauf sagte

Ich: Euer *Majestaet*! Der Sohn war der Liebling der Eltern besonders der Mutter, die weint fast immer um den Sohn.

Der Kaiser antwortete hierauf nichts, schenkte ihm nun aber mehrere Ducaten; dann sagte er: "*Ke oj kauta!*" und fuhr damit weiter.)⁹

*

După despărțirea de românul din Bratei ce avea feciorul în cătănie, împăratul a simțit nevoia de a-și îmbrospăta cunoștințele de limba română.

"Pe drum, mi-a zis

Împăratul: Cum se spune mai bine în valahă: Mă voi interesa?

Eu: *K'oi întreba* [Că oi întreba], *Maiestatea* voastră!

Împăratul: Atunci ce înseamnă: *Kauta* [Căuta]?

Eu: Înseamnă: a căuta, *Maiestatea* voastră!

Împăratul: Asta nu înseamnă: Voi cerceta, mă voi interesa?

Eu: Se poate înțelege și așa."

(În weitem Fortfahren sagte zu mir

Der Kaiser: Wie sagt man gut Wallachisch: Ich werde nachfragen?

Ich: *K'oi întreba*, *Ihro Majestaet*!

Der Kaiser: Was heißt denn das: *Kauta*?

Ich: Das heißt: Suchen, Euer *Majestaet*!

Der Kaiser: Heißt das nicht: Ich werde es untersuchen, ich werde nachfragen?

Ich: Man kann auch das darunter verstehen.)¹⁰

Mai departe, monarhul a vrut să se convingă de cunoștințele lui Heydendorff într-ale limbii române, întrebându-l:

"Împăratul: Știți bine valahă?

Eu: Această limbă o știu toți sașii acestui scaun, așa cum știu limba lor maternă. Și chiar trebuie să o știm, fiindcă avem zilnic de a face cu valahii, iar ei nu învață limba noastră, deci trebuie noi s-o învățăm pe a lor.

Împăratul: Știți și să citiți și să scrieți în valahă?

Eu: Nu, *Maiestatea* voastră! Asta nu știu. Dar nici nu trebuie s-o știu. În limba valahă sunt prea puține de citit și de scris.

⁹ Theil 1881, pp. 467–469.

¹⁰ Theil 1881, pp. 469–470.

Împăratul: Și valahii? Ei știu să citească și să scrie?

Eu: Poporul de rând nu știe, *Maiestatea* voastră!

Împăratul: Dar *popii*?

Eu: Aceia știu să citească, dar nu toți știu să scrie.

Împăratul: Valahii nu au școli?

Eu: Au câteva puține, dar nu în toate locurile, unde locuiesc.

Împăratul: Și atunci nu merg la școlile săsești?

Eu: Nu, *Maiestatea* voastră!

Împăratul: Îi primiți la școlile voastre?

Eu: Da, *Maiestatea* voastră, îi primim cu plăcere.

Împăratul: Și devine vreunul din ei *protestant*?

Eu: Eu nu cunosc niciun *exemplu*, *Maiestatea* voastră! În chestiuni religioase, valahii nu se justifică. Ei nu știu nimic altceva, în afara vechilor lor tradiții, pe care le sug împreună cu laptele matern, și de la care nu abdică.”

(Der Kaiser: Sie können gut Wallachisch?

Ich: Diese Sprache können alle Sachsen im hiesigen Stuhl, wie ihre Muttersprache, und wir müssen sie auch können, denn wir haben täglich mit Wallachen zu thun und sie lernen unsre Sprache nicht, mithin müssen wir ihre lernen.

Der Kaiser: Können Sie auch Wallachisch lesen und schreiben?

Ich: Nein, Ihre *Majestaet!* Das kann ich nicht. Man braucht es aber auch nicht zu können. Es gibt in der Wallachischen Sprache gar wenig zu lesen und zu schreiben.

Der Kaiser: Und die Wallachen? Können die Lesen und Schreiben?

Ich: Der gemeine Pöbel nicht, Eure *Majestaet!*

Der Kaiser: Wie denn die *Poppen*?

Ich: Die können lesen, aber schreiben nicht alle.

Der Kaiser: Haben die Wallachen keine Schulen?

Ich: Sie haben etliche wenige, aber nicht aller Orten, wo sie wohnen.

Der Kaiser: Gehen sie denn nicht in die Sächsische Schulen?

Ich: Nein, Ihre *Majestaet!*

Der Kaiser: Nehmen Sie sie an in Ihre Schulen?

Ich: Ja, Eure *Majestaet*, wir nehmen sie gerne an.

Der Kaiser: Wird denn keiner kein *Protestant*?

Ich: Ich weiß kein *Exempel*, Eure *Majestaet!* Die Wallachen wissen in Glaubenssachen von sich keinen Grund zu geben. Sie wissen nichts, als ihre alten Gebräuche, die sie mit der Muttermilch einsaugen, und von denen gehen sie nicht ab.)¹¹

Spre deosebire de români, sașii aveau o rată de alfabetizare mult mai mare, multe dintre săsoaice chiar știind să citească, așa cum am notat cu alt prilej.¹²

*

Împăratul a vizitat cu curiozitate nedisimulată locurile cele mai sărăcicioase, locuințele cele mai insalubre, adică cele ale românilor, convingându-se cu ochii lui asupra modului de viață și a nivelului scăzut de trai al acestora.

Tot în Bratei, împăratul a văzut “căscioarele valahe” (Wallachische Häusel), aflate lângă malul abrupt al Târnaviei, “unde e cel mai mare pericol pentru biserică. La marginea râului Târnavă era un gard mic, neacoperit, probabil făcut pentru a nu-i lăsa pe copii să cadă din casă [în apă]. Împăratul s-a sprijinit de acest gard și a contemplat foarte atent *situațiunea* [de la fața] locului și cursul râului Târnaviei

¹¹ Theil 1881, p. 470.

¹² Cosma 2015, pp. 107–116.

de-a lungul malului abrupt”. (...wo die Gefahr der Kirche am nächsten ist. Am Rand des Kokelflusses war ein kleiner ungedeckter Zaun, vielleicht deswegen hingemacht, damit nicht etwa die Kinder aus dem Hause hinunterstürzen möchten. Auf diesen Zaun lehnte sich der Kaiser und betrachtete die *Situation* des Ortes und den Lauf des Kokelflusses nebst dem steilen Ufer ganz genau.)¹³

La 1773, românii locuiau acolo în condiții precare, ce puneau în pericol viața copiilor lor. Conform notei marginale din “Autobiografie” din anul 1798, în locul respectivelor căsuțe, chiar Heydendorff a amenajat ulterior grădina școlară sau rectorială.

Împăratul a intrat în două case și a văzut îndeaproape cum locuiau românii din Bratei:

“Țăranul *Mechel Zemmermann*: Din cealaltă curte se vede și mai bine, *Maiestatea* voastră, cum stă treaba cu pericolul.

Așa că împăratul s-a dus, fără zăbavă, de la casa aceasta valahă în cealaltă, cea către Mediaș. Eu mă aflam imediat în urma împăratului. Trecând pe lângă odaia valahă a primei case valahe a întreat

Împăratul: Aceasta e o casă valahă, și nu una săsească?

Eu: Este una valahă, *Maiestatea* voastră!

Împăratul a intrat, deci, în casa valahă învecinată, care era exact pe malul abrupt al Târnavei, și a privit și de acolo foarte atent *situațiunea* locului, dar nu a adăstat prea mult, ci a ieșit curând afară, mergând spre trăsură.”

(Der Bauer *Mechel Zemmermann*: Aus diesem andern Hof hier kann man es noch besser sehen, Ihro *Majestaet*, wie die Gefahr ist.

Der Kaiser ging also ohne Anstand aus diesem in das benachbarte Wallachische Haus, Mediasch zu. Ich folgte gleich hinter dem Kaiser. Im Vorbeigehen bei der Wallachischen Stube des ersten Wallachischen Hauses fragte

Der Kaiser: Das wird ein Wallachisches Haus sein und kein Sächsisches?

Ich: Es ist ein Wallachisches, Eure *Majestaet*!

Damit ging der Kaiser in das benachbarte Wallachische Haus, hart auf das steile Kokelufer und besah auch von dort die *Situation* des Ortes ganz genau, hielt sich aber nicht lange auf, sondern ging bald heraus, gegen den Wagen zu.)¹⁴

Când împăratul se urcase în trăsură, pentru a părăsi Brateiul, “o grămadă de valahi strânși în jurul trăsurii, dintre care îi știam mai ales pe Kirtscheri [?]”¹⁵, a început să strige că ei nu mai pot să trăiască fără pământul, pe care sașii parțial li l-au luat și parțial nu vor să li-l dea, cerând apărare și ajutor. Împăratul le-a răspuns în valahă, să vină pe 1 iulie la Sibiu, dacă voiau ca *Maiestatea* sa să le dea *rezoluțiuni*. Apoi *Maiestatea* sa a plecat mai departe, luând drumul Mediașului.”

(Ehe Ihro *Majestaet* noch fortführen, schrie eine Menge um den Wagen stehender Wallachen, wovon ich besonders die Kirtscher kannte, daß sie aus Mangel der Grundstücke, welche ihnen die Sachsen theils wegnähmen, theils nicht zulassen wollten, nicht leben könnten und baten um Schutz und Hilfe. Der Kaiser antwortete ihnen Wallachisch, sie sollten auf den 1. Juli nach Hermannstadt zu ihm kommen, so wollten Se. *Majestaet* ihnen *Resolutionen* geben. Und damit fuhren Ihro *Majestaet* weiter, die Gasse hinauf gegen Mediasch zu.)¹⁶

*

În drumul său, chiar împăratul îi văzuse pe români muncind peste tot pământul. Și, invers, aproape exclusiv – cu excepția pușinilor iobagi sași de pe pământ comitatens, agricultorii și viticultorii, adică

¹³ Theil 1881, p. 472.

¹⁴ Theil 1881, p. 473.

¹⁵ Probabil românii care lucrau pentru Kirtscher, despre care Heydendorff ne spune, ceva mai încolo, că era senator în Magistratul din Mediaș; Theil 1881, p. 488.

¹⁶ Theil, pp. 475–476.

lucrătorii pământului, erau românii. Heydendorff i-a arătat monarhului că acolo “unde oamenii îmbrăcați în haine albe sapă cucuruzul” (wo die Leute in weißen Kleidern Kukuruz schaben)¹⁷, deci la săpatul porumbului, erau tot ei, românii, îmbrăcați în portul popular de pe Târnave, cu cămăși și ii albe, brodate simplu cu negru, cu pantaloni și fuste albe.

Soarta iobagilor români de la Boian, de pe moșia contelui Bethlen Miklós¹⁸ am arătat-o¹⁹, împreună cu consecințele ei: fuga de pe moșie și emigrarea în Principatele Române. Iosif al II-lea s-a preocupat de eficiența activității agrare pe pământurile rodnice de-a lungul Târnavei Mari, dar și de motivația lucrătorilor pământului. Împăratul a întrevăzut o soluție, în folosirea terenurilor comunale și în cointeresarea țăranilor. De aceea a vrut să afle:

“Împăratul: Dar sunt multe terenuri de obște?

Eu: Da, *Maiestatea voastră!* După felul localităților, în unele mai multe, în altele mai puține. Localitățile care în timpurile dinainte au scăzut cel mai mult în numărul de locuitori, adică mai cu seamă localitățile de la șosea, au cele mai multe terenuri comune, celelalte au mai puține.

Împăratul: Ce fac cu terenurile de obște?

Eu: Sunt împărțite între sași și valahi, fiind lucrate și folosite de aceștia, cu excepția câmpiilor, din care o parte sunt cosite în funcție de *necesitățile* comune ale localităților.

Împăratul: Sunt împărțite în fiecare an?

Eu: Depinde. În unele localități în fiecare an, în unele o dată la trei ani, în unele în răstimpuri și mai mari. De câtva timp încoace, terenurile comune se vând în unele locuri, acolo unde erau mai multe, și cu banii se plătesc datoriile.

Împăratul: Dar de ce se vând?

Eu: Fiindcă experiența a învățat că țăranul nu prea *cultivă* arătura pe care nu o are în proprietate și despre care știe dinainte că n-o va mai avea după un timp; dar arătura pe care o are în proprietate...

Împăratul (tăindu-mi vorba): O îngrijește, o îngrașă mai bine?

Eu: Da, preamilstive domn!

Împăratul: Și totuși [nu] ar fi mai bine să nu se vândă terenurile comune, ci să fie acordate pe o perioadă mai lungă, de 10, 20 de ani?

Eu: Terenurile comune se vând numai în localitățile unde sunt foarte multe, *Maiestatea voastră*, și unde, în afară de cele vândute, tot mai rămâne o cantitate.”

(Der Kaiser: Gibt es viele Gemein-Gründe?

Ich: Ja, Euer *Majestaet!* Doch nach Beschaffenheit der Ortschaften in einigen mehr, in einigen weniger. Die Ortschaften, die in den vorigen Zeiten am meisten von Inwohnern abgenommen hatten, das sind besonders die Ortschaften an der Landstraße, haben die meisten Gemein-Gründe, die andern haben weniger.

Der Kaiser: Was machen sie mit den Gemein-Gründen?

Ich: Sie werden unter den Sachsen und Wallachen aufgetheilt und von denselben angebaut und genützt, außer den Wiesen, von welchen ein Theil auf gemeine *Necessitaeten* der Ortschaften gemäht werden.

Der Kaiser: Werden sie alle Jahre aufgetheilt?

Ich: Verschiedentlich. In einigen Ortschaften alle Jahre, in einigen alle drei Jahre, in einigen auch länger. Von einiger Zeit her, verkauft man die Gemein-Gründe in einigen Orten, wo viele waren, und mit dem Geld bezahlt man Schulden.

Der Kaiser: Aber warum verkauft man sie?

Ich: Weil die Erfahrung gelehrt hat, daß der Bauer den Acker, der ihm nicht eigenthümlich zugehört und von dem er im Voraus weiß, daß er ihn über eine Zeit nicht mehr hat, nicht recht *cultivirt*; der ihm aber eigenthümlich zugehört...

Der Kaiser, mir in die Rede fallend: Den besorgt er, den düngt er besser?

¹⁷ Theil 1881, p. 452.

¹⁸ Theil 1881, p. 483.

¹⁹ Cosma 2015, pp. 119–128.

Ich: Ja, allergnädigster Herr!

Der Kaiser: Aber es wäre ja besser, die Gemein-Gründe nicht zu verkaufen, sondern auf eine Zeit lang, auf 10, auf 20 Jahre zu vergeben?

Ich: Man verkauft die Gemein-Gründe nur in den Ortschaften, Euer *Majestaet*, wo sehr viele sind, und wo noch außer den verkauften eine *Quantitaet* übrig bleibt.)²⁰

*

Memorialistul sas ne oferă detalii însemnate și în ce privește religia românilor, dar și starea lor bisericească în Țara Târnavelor la 1773. Între românii locuitori în scaunul săsesc al Mediașului, cei mai numeroși erau ortodocșii. Aceștia au ieșit în întâmpinarea împăratului cu mare alai, aidoma unei procesiuni religioase, la intrarea în Șaroș:

“Chiar în fața satului Șaroș, încă dincoace de pâraul Șaroșului către *Ebesdorff* [Dumbrăveni], au îngenunchat valahii din Șaroș, tineri și bătrâni, pe mâna dreaptă partea bărbătească, pe mâna stângă cea femeiască. În fruntea părții bărbătești a îngenunchat *popa* lor neunit [ortodox] în *habit*-ul [veșmântul] său preoțesc, cu prapurul bisericesc în mână. *Maiestatea* sa i-a strigat: «*Szkula! Szkula!*» [Scoală! Scoală!], făcându-i cu mâna.”

(Gleich vor dem Dorf *Scharos*, annoch jenseits dem *Scharoser* Bach gegen *Ebesdorff* zu, knieten die *Scharoser* Wallachen, junge und alte, rechter Hand das männliche Geschlecht, linker Hand das weibliche. An der Spitze des männlichen kniete ihr Nichtunirter *Poppa* in seinem kirchlichen Priester *Habit*, mit der Kirchenfahne in der Hand. Ihro *Majestaet* riefen ihm zu: “*Szkula! Szkula!*“ mit der Hand winkend.)²¹

Comunitatea greco-catolică avea și ea preotul ei, cum scrie Heydendorff, “*popa unit* din Șaroș și *Bratei*” (*Scharos- und Pretheyer unirten Poppa*), care i-a înmănat maiestății sale un memoriu.²²

Aproape de Mediaș, protopopul ortodox, aflat în fruntea unei mulțimi de credincioși, a solicitat împăratului aprobarea pentru construirea de biserici noi și pentru înapoierea celor care le fuseseră luate când cu trecerea la unirea religioasă, iar pentru satul Bratei cerea restituirea bisericii de care fuseseră depozedați ortodocșii în favoarea greco-catolicilor.

Tabloul prezentat de Heydendorff impresionează prin amploare și prin numărul copleșitor al suplicanților neuniți:

“Foarte curând *Maiestatea* sa a sosit în apropierea Dealului Furcilor (*Galgenberg*). Aici stăteau, pe partea dreaptă, cea către Târnăvă, *popii neuniți* [ortodocși] din acest scaun cu o mare mulțime a credincioșilor lor, și în special cu valahii *neuniți* din *Bratei*, care i-au înmănat împăratului un *memoriu*, rugându-l atât să le dea permisiunea de a-și construi biserici, cât și să aprobe *restitution* [restituirea] bisericilor lor, care le-au fost luate, [cum au cerut] mai ales cei din *Bratei*. Împăratul însuși i-a chestionat în limba valahă asupra a varii aspecte, și mai cu seamă pe *protopopa* [protopop], [întrebându-l] câte suflete păstorește, la care acesta a răspuns: 11.000. Împăratul s-a minunat de aceasta, atunci eu am spus:

Este verosimil, *Maiestatea* voastră, căci scaunul *Mediașului* are 20.000 de suflete, din care o treime sunt valahi, și anume aproape toți dintre ei *neuniți*, deci aceștia ar fi 7.000. Adăugând și sufletele pe care bărbatul care este *protopop* trebuie să le păstorească în afara scaunului, ajungem la suma de aproximativ 11.000.”

(Gar bald gelangten Ihro *Majestaet* in die Nähe des *Galgenberges*. Da standen rechter Hand gegen die *Kokel* zu die *Disunirten Poppen* des hiesigen Stuhls mit einer großen Menge ihrer Zuhörer, insonderheit aber den *Pretheyer disunirten* Wallachen, gaben dem Kaiser ein *Memorial* ein und baten theils um die Freiheit, sich Kirchen bauen zu dürfen, theils aber, und zwar besonders die *Pretheyer* um die *Restitution*

²⁰ Theil 1881, p. 464.

²¹ Theil 1881, p. 455.

²² Theil 1881, p. 451.

ihrer weggenommenen Kirchen. Der Kaiser fragte sie verschiedene Umstände in wallachischer Sprache selbst mündlich aus und besonders den *Prothopoppa*, wie viele Seelen er unter sich habe, worauf dieser 11000 antwortete. Als sich der Kaiser darüber verwunderte, so sagte ich:

Das ist wahrscheinlich, Ihro *Majestaet*, denn der *Mediascher* Stuhl hat 20,000 Seelen, hievon sind ein Drittel Wallachen und zwar beinahe alle *Disunirte*, das wären 7000. Wenn nun diejenigen Seelen, die der Mann als *Prothopoppa* außerhalb des *Mediascher* Stuhls zu besorgen hat, darzu genommen werden, so kommt die Summe von beiläufig 11000 heraus.)²³

Iosif al II-lea, într-adevăr, avea de ce să se mire. Prin comparație cu populația săsească de 600–700 de suflete a târgului Biertan²⁴, considerat “mic orașel” de către Heydendorff, care evidenția cu mândrie faptul că acolo se afla sediul superintendentului bisericii evanghelice, pare incredibil numărul de 11.000 de români ortodocși păstoriți de modestul protopop, al cărui nume memorialistul sas nici nu găsește cu cale de a-l aminti.

Ca membru al Magistratului scaunului Mediaș, notarul sas avea noțiuni exacte de statistică, oferind informații credibile despre cei 7.000 de români, majoritatea neuniți, ai scaunului săsesc – dintr-un total de 20.000 de locuitori, la care se adăugau încă vreo 4.000 de români pe pământul comitatens din jurisdicția protopopului.

Dezamăgește soluția împăratului la cererea ortodocșilor din jurul Mediașului. Iosif al II-lea s-a interesat de ce ortodocșii, care nu (mai) aveau biserici, nu mergeau la bisericile greco-catolice. Protopopul și preoții nu i-au răspuns împăratului, pesemne intimidăți și sfoși. A urmat apoi o nouă întrebare a suveranului, subtil formulată, referitoare la identitatea celor două biserici românești:

“Împăratul (către mine): Întrebați-i, de ce nu merg la biserica unită [greco-catolică]?”

Eu: *Ke entriaba naltzata Imperatu: Ketse nu meretz en beszeretse unite?* [Că întreabă Înălțatul Împărat, că ce²⁵ nu mereți²⁶ în bisericile unite?]

La aceasta, popii n-au răspuns niciun cuvânt.

Împăratul: Întrebați-i, dacă biserica unită și biserica lor nu sunt tot una?

Eu: *Ke entriabe naltzata Imperatu: dare nui tot una beszerike unite ku nu unite?* [Că întreabă Înălțatul Împărat: dară nu-i tot una biserica unită cu nu-unită /neunită/?]

Popa: Ba ez tot una Domnye! [Ba este tot una, Doamne!]

Eu: Spune că ar fi tot una, *Maiestatea* voastră.”

(Der Kaiser (zu mir): Fragen Sie sie, warum sie nicht in die unirte Kirche gehen?

Ich: *Ke entriaba naltzata Imperatu: Ketse nu meretz en beszeretse unite?*

Die Poppen antworteten hierauf kein Wort.

Der Kaiser: Fragen Sie sie, ob denn die unirte Kirche und ihre nicht eins wären?

Ich: *Ke entriabe naltzata Imperatu: dare nui tot una beszerike unite ku nu unite?*

Der Poppa: *Ba ez tot una Domnye!*

Ich: Sie sagen, es wären eines, Ihro *Majestaet*.)²⁷

Gudrun-Liane Ittu consideră că “Împăratului nu-i este clară diferența dintre cele două biserici, întrebând protopopul dacă «dare nui tot una beszerike unite cu nu unite?». Cum acesta nu îndrăznește să-l contrazică pe suveran, îl aprobă, iar Iosif al II-lea oferă soluția folosirii uneia și aceleiași biserici.”

Dacă cele două biserici nu doreau să participe la aceeași slujbă, atunci biserica urma să fie folosită

²³ Theil 1881, p. 484.

²⁴ Theil 1881, p. 471.

²⁵ “Că ce”, că de ce.

²⁶ ”Mereți”, regionalism, mergeți.

²⁷ Theil 1881, p. 484.

pe rând. Împăratului “i se pare firesc ca atunci când unii ies de la slujbă, s-o folosească ceilalți, iar toată lumea să fie mulțumită”, conchide Gudrun-Liane Ittu.²⁸

De fapt, Iosif al II-lea cunoștea prea bine diferența dintre ortodocși și greco-catolici, altminteri nici Maria Theresia, nici predecesorii ei nu s-ar fi străduit atât de tare să-i convingă pe românii să renunțe la ortodoxie în favoarea bisericii unite cu Roma.

Și, dacă nu poate fi vorba despre ignoranța lui Iosif al II-lea în ce privește diferențele dintre cele două biserici românești, atunci mai degrabă se pune problema ignorării intenționate de către împărat a diferențelor, pentru a minimaliza impactul Contrareformei asupra ortodocșilor.

“Împăratul: Spuneți-le: să meargă împreună cu *uniții* [greco-catolicii] la aceeași biserică. Atunci când ies aceia, să intre ei. Oare vor asta?

Când le-am tradus acestea valahilor, ei au fost pe deplin de acord și, drept mulțumire, s-au înclinat adânc, până la pământ. Când i-am înfățișat *Maiestății* sale răspunsul lor, împăratul a glăsuț: «Spuneți-le că voi cerceta», și a plecat mai departe.”

(Der Kaiser: Sagen Sie ihnen: sie sollen mit den *Unirten* in eine Kirche gehen; wenn jene herauskommen, sollen sie hineingehen; ob sie wollen?

Als ich ihnen dies verdolmetschte, waren die Wallachen vollkommen damit zufrieden und neigten sich zur Dankbarkeit bis tief zur Erde nieder. Der Kaiser aber sagte darauf, als ich Ihre *Majestaet* ihre Antwort auslegte: Sagen sie ihnen, ich werde es untersuchen, und fuhr weiter.)²⁹

Cu câtă ușurință au renunțat românii la cererile lor atât de legitime! Ce lipsă de pretenții minime, câtă autorenunțare în masă! Să comparăm situația jalnică a celor 11.000 de români ortodocși din jurul Mediașului, așa cum reiese din episodul de la 1773, cu pronunțata conștiință de sine a sașilor, nedispuși a pierde niciun petec de pământ din ce deținuseră vreodată (precum Heveșul), și cu conștiința hipertrofică a armenilor din Dumbrăveni ori, mai cu seamă, a nobililor unguri, ca în cazul Bethlenilor, gata să obțină prin orice mijloace, chiar și prin rapt, ceea ce nu le aparținea, dar pentru care luptau cu convingere, ca și cum ar fi susținut adevărul și ar fi fost îndreptățiți.

La 1781 a urmat patenta de toleranță, prin care împăratul a făcut dreptate celor care nu știau a se apăra singuri. Chiar dacă a fost o deschidere față de biserica ortodoxă din Ardeal, oprimarea iobăgimii nu a slăbit, ceea ce a condus la marea răscoală din 1784.

Teodor V. Păcățian a deplâns lipsa unor frunțași ai românilor la momentul primei vizite imperiale în Transilvania. “Să ne închipuim acum, că în locul lui *Mișu Chintu*, și a celorlalți suplicanți români, se prezentau în fața împăratului Iosif II. alți oameni, alte delegațiuni, cari știau să-i comunice în scris și cu gura, *unde zace răul*, cari sunt durerile și năcasurile neamului român din țeara aceasta; și putem să ne facem imagine și despre frumoasele rezultate, pe cari putea să le dea pentru noi călătoria acestui domnitor prin Ardeal.”³⁰

Păcățian observa că Horea și comilitonii săi, la 1784, “bine și-au jucat rolurile” de conducători ai românilor. Cu toate urmările bune ale răscoalei lor în acest sens, “se poate spune, că între împrejurările favorabile din zilele acelea, rezultatul era înzecit mai mare, dacă paralel cu acțiunea lui *Horia* mergea și o acțiune *politică*, bine chibzuită, pentru a stoarce pe cale *pacinică* tot ce *Horia* cu ai săi nu a putut câștiga pe cale revoluționară, adică: *drepturi politice-naționale pe seama poporului român!*”³¹

²⁸ Ittu 2010, p. 194.

²⁹ Theil 1881, p. 484.

³⁰ Păcățian 1904, p. 85.

³¹ Păcățian 1904, p. 71.

BIBLIOGRAFIE:

- Cosma 2015 – Ela Cosma, *Împăratul călător și ardelenii în memoriile lui Michael Conrad von Heyendorff cel Bătrân*, cu ediție critică și traduceri din limba germană de Ela Cosma, indici îngrijiți de Simona Bala și Ela Cosma, Argonaut Publishing/Symphologic Publishing, Cluj-Napoca/Gatineau, 2015, cap. IV. “Transilvănenii în memoriile lui Michael Conrad von Heyendorff cel Bătrân”, subcap. IV.8. “Românii”, pp. 152–170.
- Theil 1881 – *Michael Conrad von Heidendorf. Eine Selbstbiographie*, editor Rudolf Theil, în “Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, serie nouă, vol. 16, caiet II, Sibiu, 1881.
- Păcățian 1904 – Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, Tipografia Iosif Marschall, Sibiu, 1904.
- Ittu 2010 – Gudrun-Liane Ittu, *Întâlnirile lui Michael von Heyendorff senior (1730–1821) cu suveranii habsburgi 1773, 1783, 1786 și 1817*, în “Brukenthal. Acta Musei”, nr. V, caiet 1, Sibiu, 2010.